

Bokanmälan (ur tidskriften Fjärde Internationalen 4/5-82)

Karel Kaplan: I centralkommitténs hemliga arkiv – Sanningen om Slánskýprocessen¹

Efter Stalins brytning med Jugoslavien 1948 startades en intensiv internationell kampanj mot "titoismen" för att skapa rättning i de kommunistiska leden och utrensa "opålitliga" element (se Fernando Claudín, [Krisen i den kommunistiska rörelsen, del 2](#), s 233-326 [kapitel 3]). I Östeuropa fick denna kampanj särskilt stor omfattning. Där kulminerade det hela i en lång rad politiska processer, där de anklagade tillvitades de avskryvaste brott och förräderier. Toppen på isberget var ett antal rättegångar, där personer ur kommunistpartiernas högsta ledning satt på de anklagades bänk (Rajk-processen i Ungern, Kostov-processen i Bulgarien, Xoxe-processen i Albanien, Slánský-processen i Tjeckoslovakien m fl). De domar som utfärdades var hårda. Många dömdes till döden och de övriga fick långa fängelsestraff. Vid sidan av dessa med stor publicitet omgivna skådeprocesser genomfördes ett stort antal liknande rättegångar, där mindre prominenta personer figurerade. Sammanlagt var det tusentals människor från varje nivå i stat och parti som drogs med i denna malström.

Det sätt på vilket "bekännelser" framtvingades och processerna regisserades liknade i mångt och mycket de s k Moskvarättegångarna 1936-38 (för en inträngande analys av dessa, se Kent-Åke Anderssons utmärkta redogörelse [Om Moskvarättegångarna](#) i "Lögnens renässans", *Fjärde Internationalen* nr 7/8 -72).

Även om vi idag vet en hel del om processernas allmänna mekanismer och drivkrafter, så återstår fortfarande många frågetecken att räta ut innan vi kan rekonstruera det skedda i detalj, liksom sambandet mellan de olika processerna och särskilt Moskvas roll i det hela. Trots att de dömda i dessa rättegångar numera officiellt återupprättats (förutom Xoxe-gruppen i Albanien), har nämligen mycket få uppgifter släppts ut om vad som verkligen hände och de hemliga arkiven i Östeuropa och Sovjet har förblivit oåtkomliga för forskning (med ett undantag: Tjeckoslovakien, se nedan). Anledningen till detta är uppenbar: En öppen redovisning av fakta och en grundlig diskussion om de förhållanden som ledde fram till rättegångarna skulle vara politisk dynamit för de härskande byråkratierna i Sovjet/Östeuropa. Förutom att många personligt inblandade i säkerhetspolis, rättsväsende och partitopp därmed skulle tvingas att stå vid skampålen, skulle det resa besvärande frågor om hela maktstrukturens uppbyggnad, funktionssätt och samhällsroll. Och detta uppfattar de härskande byråkratierna, med Moskva i högsätet, som livsfarligt för det rådande systemet – och detta med rätta!

För att det ska bli möjligt att lätta på förlåten krävs således omfattande förändringar i det byråkratiska systemet i Öst. Symptomatiskt nog är det fallet Tjeckoslovakien som vi vet mest om. (I den mest kända processen där dömdes Rudolf Slánský, kommunistpartiets generalsekreterare, och ett tiotal andra högt uppsatta kommunistfunktionärer till döden och ytterligare tre till livstids fängelse.) Det är "Pragvåren" 1968 som vi har att tacka för denna unika inblick i skeendet, ty försöken att skapa "en socialism med ett mänskligt ansikte" inkluderade en verklig vilja att grundligt göra upp med det förflutna och finna sanningen hur bitter den än må vara. Från denna tid härrör många skriftliga vittnesmål, bl a från två som överlevde rättegångarna: Artur London och Eugen Löbl.²

¹ Utgiven på Ordfronts förlag, Stockholm 1982

² Londons gripande bok [Bekännelsen](#) finns på svenska [på marxistarkiv.se] och har dessutom utgjort underlaget för en film med samma namn (regisserad av Costa Gavras). Av övriga böcker finns följande på engelska: E. Löbl, *Sentenced and Tried*, Elek, London 1969; J. Slánska (hustru till dödsdömda Slánský), *Report on my Husband*, Hutchinson, London 1969 och M. Šlingova (hustru till O. Šling, en annan av de dödsdömda), *Truth will Prevail*, Merlin Press, London 1968 [finns i svensk översättning: [Den fjättrade sanningen](#), Stockholm 1969]

Men ännu viktigare är att det tjeckoslovakiska kommunistpartiets centralkommitté i april 1968 tillsatte en undersökningskommission, med vittgående befogenheter att använda de hemliga arkiven och utfråga alla inblandade. Kommissionens uppgift var att komma fram till sanningen om vad som skett och föreslå åtgärder för att förhindra att något liknande kunde upprepas i framtiden. Och kommissionen gjorde verkligen ett gediget arbete, men då rapporten, i början av 1969, presenterades för partiledningen var den politiska situationen helt förändrad (d v s efter invasionen av Tjeckoslovakien). Rapporten var nu politiskt oacceptabel, inte minst för Moskva, vars roll i skådeprocesserna hade varit allt annat än smickrande. Följaktligen stoppades rapporten och de kommissionsmedlemmar som vägrade göra avbön bestraffades. Lyckligtvis letade sig en kopia till väst och finns nu publicerad på flera språk (dock inte på svenska).³

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den som vill tränga djupare i frågan om skådeprocesserna i Tjeckoslovakien har ett rikhaltigt, mångsidigt och inträngande material att tillgå. Därför är det också oriktigt, som påstås i baksidesreklamen till Kaplans bok, att det är först nu, när Kaplan lyckats smuggla ut sina anteckningar, som ”sanningen om Slánský-processen, som legat gömd i centralkommitténs hemliga arkiv”, kunnat avslöjas. I själva verket har t ex kommissionens rapport, som bygger på samma källor som Kaplan, varit tillgängliga i över tio år. Men detta gör inte Kaplans bok ointressant, särskilt som vi på svenska hittills bara har haft Londons bok att tillgå.

Vem är då denne Karel Kaplan? Jo, han var just en av medlemmarna i undersökningskommissionen. Som sådan är hans öde efter 1969 typiskt: avsattes från kommunistpartiets kontrollkommission, ställdes inför rätta för att ha ”missbrukat arkiven”, utslöts ur partiet, fick lämna sin anställning som historiker och återgå till det han sysslat med innan revolutionen (arbetare vid en fabrik).

Kaplans bok är skriven efter alla dessa händelser. Författarens och Tjeckoslovariens bittra öde har inte kunnat undgå att starkt påverka slutresultatet. De hårda törnar som Kaplan själv råkat ut för, liksom de krossade förhoppningarna om ”en mänsklig socialism” i Tjeckoslovakien, förklarar den grundton av djup pessimism som ljuder genom hela boken. I detta avseende utgör Artur Londons ovannämnda bok en skarp kontrast. Hans verk skrevs innan Pragvåren och dess förhoppningar hade grusats och genomsyras följaktligen av optimism och tro på socialismens framtid. Kaplan däremot verkar ha förlorat sitt hopp. (Det är i detta sammanhang symptomatiskt att det är det SKP närstående bokförlaget Ordfront som publicerat Kaplans bok, vars pessimism passar väl in i SKP:s egen nuvarande världsbild, med en fullkomligt nattsvart uppfattning om Sovjet och Östeuropa å ena sidan och en allmän perspektivlöshet och demoraliseringssymptom å den andra.)

Även om läsaren kan vara oense med en del av Kaplans ståndpunkter och irriteras av det sätt på vilket han behandlar en del frågor (ibland får t ex personteckningarna karaktären av skvallerkrönikor), så går det inte att komma ifrån att *I centralkommitténs hemliga arkiv* är ett tungt vägande inlägg i diskussionen om Slánskýprocessens orsaker, genomförande och konsekvenser. Kaplan vet vad han talar om. Från det att han 1947 som ung entusiastisk arbetare blev medlem i kommunistpartiet och därefter avancerade ända upp i partiets högsta ledning, fram till dess han ett kvartssekel senare åter befann sig utanför partiet (och på fabriksgolvet), har han haft tillfälle att utifrån olika – lägre och högre – partibefattningar följa hela utvecklingen ”inifrån”. Som kronan på verket ingick Kaplan, som vi sett, i den undersökningskommission som skulle utreda rättegångarna. Kaplan besitter därför i det närmaste unika erfarenheter och kunskaper om ämnet. Trots de kritiska anmärkningar som kan riktas

³ Jiri Pelikan (ed), *The Czechoslovak Political Trials 1950-1954*, MacDonald, London 1971. Förutom rapporten innehåller denna upplaga ett upplysande för- och efterord av en av Pragvårens män, J. Pelikan.

mot hans arbete, utgör detta obestridligt ett viktigt historiskt dokument som bör läsas av alla som är intresserade av Östeuropas efterkrigshistoria, helst då tillsammans med Artur Londons tidigare nämnda bok – och i den engelskkunniges fall också åtminstone undersökningskommissionens rapport (se noterna ovan)

Martin Fahlgren